

Paulina Lampkowska
(Gniezno)

MAGICZNE TABLICZKI Z PRZEKLEŃSTWAMI Z GRECKIEJ KOLONII W SELINUNCIE

Luca Bettarini, *Corpus delle defixiones di Selinunte*, Edizioni dell'Orso, Alessandria 2005, 186 s.

Luca Bettarini jest profesorem na Wydziale Filologii Greckiej i Łacińskiej w Uniwersytecie „La Sapienza” w Rzymie. Zajmuje się przede wszystkim grecką liryką archaiczną oraz poezją hellenistyczną. Jest autorem licznych artykułów poświęconych tej tematyce. Warto tutaj wspomnieć choćby o „Note esegetiche alla nuova Saffo: i versi di Titano” opublikowanym w 2007 roku, „Saffo e l'aldilà in PKöln 21351,1-8” z roku 2008 oraz „Testo e lingua nei documenti con Ephesia grammata” wydane w 2012 roku. Wszystkie wymienione artykuły można znaleźć w „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik”. L. Bettarini interesuje się przede wszystkim analizą językową greckich tekstów, nie pomija jednak również świadectw epigraficznych. W 1993 roku obronił pracę magisterską na temat dialektu greckiej kolonii Selinunte na Sycylii. Swoje zainteresowania tą tematyką pogłębił w monografii wydanej w 2005 roku, poświęconej zagadnieniu magicznych tabliczek (tzw. *tabellae defixionum*), zatytułowanej „*Corpus delle defixiones di Selinunte*”. Ponadto opublikował kilka artykułów na ich temat, m.in. „Una nuova *defixio* di Selinunte?” (ZPE 2005) oraz „*Defixio* selinuntina inedita da Manuzza” (PdP 2009). W 1998 roku uzyskał tytuł doktora Uniwersytetu w Neapolu, broniąc rozprawę zatytułowaną „*Ricerche sul mimo non letterario greco. Una rilettura delle fonti*”.

Analizując dorobek naukowy L. Bettarini, trudno nie zauważyć, że jego główne zainteresowanie stanowi liryka grecka, nie zaś *tabellae defixionum*. Poza wspomnianymi bowiem dwoma artykułami oraz korpusem tabliczek, którego dotyczy niniejsza recenzja, L. Bettarini nie zajmował się tą tematyką. Należało by się zatem zastanowić, czy autor jest odpowiednią osobą do analizy tak trudnego źródła, jakim są magiczne tabliczki, a ponadto, co chce nam zaoferować, publikując wspomniany korpus. Książka zatytułowana „*Corpus delle defixiones di Selinunte*” jest zbiorem magicznych tabliczek znalezionych w Selinuncie, greckiej kolonii wysuniętej najdalej na zachód Sycylii. Zawiera nie tylko *defixiones* już znane i opracowywane wcześniej, oferując nowe interpretacje tekstów znajdujących się na nich, lecz także prezentuje dziewięć tabliczek nigdy dotąd niepublikowanych, odkrytych

w magazynach Museo Archeologico Regionale „A. Salinas” w Palermo. Ten ostatni punkt jest zdecydowanie największą i pierwszą zaletą wspomnianej publikacji.

Kolonia grecka Selinunt została założona około VII wieku przed Chr. lub kilka dziesięcioleci później przez osadników pochodzących z Megary Hyblaja. Jej rozkwit przypadł na VI i V wiek. Selinunt był gęsto zaludniony do momentu zniszczenia go przez Kartagińczyków w 409 roku przed Chr. Dzięki swojemu położeniu utrzymywał ściśle kontakty z populacjami niehellenistycznymi, w tym m.in. z Fenicjanami. Dla badaczy kolonia ta jest istotna nie tylko ze względów historycznych i społecznych, lecz równie ważne są pochodzące stamtąd inskrypcje, które są głównym materiałem dokumentującym dialekt selinuntyjski. Wśród nich można wyróżnić pisma oficjalne i prywatne. To właśnie tymi drugimi zajmuje się L. Bettarini w swojej książce. W przedmowie Bruna M. Palumbo Stracca zalicza tabliczki magiczne — jak najbardziej słusznie — do tekstów prywatnych (s. VI). Mimo że autor nie pisze tego wprost, podziela zdanie badaczki. Według obojga *defixiones* są ważne z dwóch powodów: po pierwsze, przeważnie pochodzą z wczesnego okresu; po drugie, dobrze reprezentują miejscowy dialekt.

Korpus magicznych tabliczek z Selinuntu, opracowany przez L. Bettariniego, jest obecnie jedynym dostępnym. Dodatkowo autor uzupełnił go wnikliwym i skrupulatnym komentarzem językowym. Korpus zawiera 31 tabliczek datowanych na VI–III wiek przed Chr. Dotychczas jedynym kompletnym zbiorem, zawierającym *defixiones* znalezione na terenie Selinuntu, był opublikowany w 1991 roku przez Lopeza Jiménez „Las tabellas defixionis de la Sicilia griega”. Od tego czasu jednak liczba magicznych tabliczek zdecydowanie się powiększyła, dlatego L. Bettarini zdecydował się na stworzenie nowego, uaktualnionego korpusu, zawierającego pełną edycję tekstów znanych i już opublikowanych oraz nowo odkrytych. Przede wszystkim zaś — oto nowość tych badań — autor chciał przeanalizować ich formy gramatyczne i stylistyczne, konfrontując je z tekstami, które można odnaleźć w inskrypcjach urzędowych (s. X)¹. Drugim celem, który wyznaczył sobie L. Bettarini, jest uzupełnienie historii politycznej oraz społecznej Selinuntu na podstawie inskrypcji odczytanych z *defixiones* (s. XI). Czytelnik nie znajdzie jednak, jak zapewnia sam autor, w tej publikacji omówienia treści *defixiones* w kontekście magii antycznej, albowiem powstało już na ten temat wiele monografii. Teza powyższa wydaje się jednakże stwierdzeniem na wyrost. Istotnie powstało stosunkowo dużo publikacji naukowych na temat magii w świecie starożytnym, zarówno greckim,

---

¹„Confronto fruttuoso, come spero di dimostrare, e al contempo imprescindibile per poter cogliere la specificità della testimonianza delle *defixiones*”.

jak i rzymskim. Wystarczy wspomnieć „Magic in Ancient Word” F. Grafa, „Arcana Mundi. Magic and the Occult in the Greek and Roman World” G. Lucka, „Magic, Witchcraft and Ghosts in Greek and Roman World” D. Ogdena, czy choćby polską publikację A. Wypustka „Magia antyczna”. Jednakże autorzy tych monografii skupiają się na omówieniu zagadnienia magii wieloaspektowo, poświęcając magicznym tabliczkom niewiele miejsca, koncentrując się raczej na ich opisie i wyjaśnieniu, czym były, aniżeli zanalizowaniu ich w kontekście magii.

Gdyby zapytać, dla kogo przeznaczony jest „*Corpus delle defixiones di Selinunte*”, należało by odpowiedzieć, że dla filologów klasycznych zajmujących się zagadnieniem magicznych tabliczek pochodzenia greckiego. Autor analizuje bowiem przede wszystkim zawilóści językowe, skupia się na transkrypcji tekstów i omówieniu różnic dialektalnych oraz sposobie zapisu liter. Odbiorca bez biegłej znajomości języka starogreckiego nie będzie w stanie skorzystać z tej publikacji, ponieważ autor nie podaje przekładów inskrypcji w języku włoskim, a tym bardziej nie będzie potrafił zrozumieć szczegółowych problemów filologicznych, które podejmuje L. Bettarini. Książka ta nie zainteresuje również historyków ani kulturoznawców, ponieważ autor nie analizuje tekstów wyrytych na *defixiones* w kontekście historycznym bądź kulturowym. Autor nie zastanawia się nad fenomenem ich popularności w starożytnej Grecji i powszechności ich stosowania, lecz ogranicza się wyłącznie do analizy językowej. Jeżeli jednak sięgnie po tę książkę osoba ściśle zainteresowana takim ujęciem zagadnienia *defixiones*, to rzeczywiście odnajdzie publikację bardzo pomocną i potrzebną. L. Bettarini podaje bowiem przy każdej tabliczce jej datację, rozmiary, stan zachowania oraz miejsce znalezienia. Co więcej, w przypadku tabliczek już wcześniej opublikowanych, przekazuje cały aparat krytyczny oraz bibliografię dotyczącą omawianego właśnie zabytku. W komentarzu, jeśli nie zgadza się z poglądami poprzednich badaczy, zawsze podaje swoją argumentację. Każda omawiana tabliczka jest również opatrzona zdjęciem, co nie pozostaje bez znaczenia dla czytelnika. Podsumowując, monografia L. Bettariniego jest pozycją naukową skierowaną zdecydowanie do wyspecjalizowanej grupy badaczy świata starożytnej Grecji.

Książkę podzielono na cztery rozdziały. Pierwszy został przeznaczony na opisanie nowo odkrytych przez L. Bettariniego magicznych tabliczek. Autor odnalazł je w magazynie Museo Archeologico Regionale „A. Salinas” w Palermo, w którym leżały zapomniane przez wiele lat. Z całą pewnością są to *defixiones* pochodzenia selinuntyjskiego, gdyż wskazują na to m.in. użyte imiona oraz porównania alfabetu. Cztery spośród omawianych tabliczek pochodzą z połowy V wieku przed Chr., dwie z końca V lub początku IV, a pozostałe L. Bettarini datuje na I poł. III wieku przed Chr. Po zreferowaniu podstawowych informacji (kształt tabliczki, uszkodze-

nia, wymiary, miejsce pochodzenia) autor przechodzi do analizy językowej tekstów wyrytych na tabliczkach. Ponieważ *defixiones* są bardzo stare, ich inskrypcje wyczerpują się prawie całkowicie w liście imion osób, przeciw którym została wymierzona klątwa (wraz z upływem czasu formuły magiczne ulegają coraz większej komplikacji). W odniesieniu do pierwszej tabliczki, pochodzącej z sanktuarium w Malophoros, autor wysuwa ciekawą hipotezę. Na tabliczce przed głównym tekstem klątwy znajduje się nagłówek: $\theta\epsilon\acute{\alpha}$ (s. 4). Odnosi się on najprawdopodobniej do bogini Persefony, która była łączona z kultem Demeter Malophoros. L. Bettarini twierdzi, że użycie takiego nagłówka miało imitować charakter urzędowy tabliczki, aby nie była ona od razu konotowana z praktykami czarnej magii (s. 4), do których zaliczało się właśnie wystawianie *defixiones*.

Rozdział drugi został poświęcony pięciu magicznym tabliczkom o prawdopodobnym pochodzeniu z Selinuntu, które zostały już wcześniej opublikowane. Pochodzą one z prywatnych kolekcji bądź nieoficjalnych wykopalisk. Wykupione od właścicieli oraz odrestaurowane znajdują się obecnie w Muzeum „P. Orsi” na Syrakuzach (trzy egzemplarze) i Muzeum „M.-von-Wagner” Uniwersytetu w Würzburgu (dwa egzemplarze). Wszystkie tabliczki datowane są na V wiek przed Chr., a struktura ich opisu jest analogiczna do tabliczek z rozdziału pierwszego.

W rozdziale trzecim L. Bettarini omawia pięć *defixiones*, które odnaleziono na cmentarzu Buffa, przylegającym do miasta. Obecnie można je oglądać w Museo Archeologico Regionale „A. Salinas” w Palermo. Ich datacja przypada na przełom VI i V wieku przed Chr. Po standardowym opisie wyglądu tabliczek autor przechodzi do analizy lingwistycznej wyrytych inskrypcji. Jedną z ciekawszych tabliczek jest egzemplarz oznaczony numerem piętnaście (s. 76). L. Bettarini po raz pierwszy przyporządkowuje tabliczkę do jednego z wyszczególnionych typów. W nauce przyjmuje się za A. Audollent podział *defixiones* na sportowe, erotyczne, gospodarcze, wymierzające sprawiedliwość oraz sądowe. Właśnie do grupy ostatniej L. Bettarini zalicza omawianą tabliczkę. Ponadto wyryta na niej inskrypcja dowodzi, według autora, że musiała ją wypisać osoba wykształcona. Miałoby to potwierdzać hipotezę, że posługiwanie się *defixiones*, a co za tym idzie czarną magią, było rozpowszechnione nie tylko wśród prostego ludu, lecz również wśród wyższych klas społeczeństwa greckiego na Sycylii (s. 80).

Czwarty, zarazem ostatni rozdział omawia pozostałych dwanaście tabliczek z Muzeum „A. Salinas” w Palermo. Pochodzą one z sanktuarium Demeter Malophoros. Wszystkie prócz jednej, która pochodzi z końca V lub początku IV wieku przed Chr., są datowane na początek lub pierwszą połowę V wieku przed Chr. L. Bettarini opracował w ten sposób w sumie trzydzieści jeden magicznych artefaktów.

Nadrzędne cele, które wyznaczył sobie profesor filologii klasycznej, były dwa: przeprowadzenie analizy językowej tekstów znajdujących się na magicznych tabliczkach oraz uzupełnienie historii społeczno-politycznej Selinuntu, na bazie odczytanych *defixiones*. O ile w przypadku pierwszego wydaje się, że został on osiągnięty, o tyle drugi zakończył się raczej niepowodzeniem. Czytając bowiem „*Corpus delle defixiones di Selinunte*” odnosi się wrażenie, że dla autora znaczenie mają przede wszystkim zagadnienia i problemy filologiczne, których nastroczą inskrypcje. Być może L. Bettarini niezbyt wyraziście wyeksponował swoje wnioski dotyczące nowego światła rzuconego na historię Selinuntu przez pryzmat *defixiones*. Powołałam się ponownie na przykład z nagłówkiem θεός. Mimo że autor wspomina, iż nagłówek ów mógł mieć funkcję tylko i wyłącznie kamuflażu (tak, aby tabliczka nie została odczytana z miejsca jako czarnomagiczna), to jedyny wniosek, jaki wyprowadza z podjętej analizy, jest mianowicie taki, że użycie słowa θεός bez cienia wątpliwości potwierdza fakt, iż było ono używane w części doryckiej kolonii w V wieku przed Chr. obok popularnego słowa θεός. Zdecydowaną zaletą całej publikacji jest podanie przez L. Bettariniego różnych interpretacji inskrypcji. Jeżeli dana tabliczka była już analizowana przez innych badaczy, autor zawsze podaje ich komentarze, podobnie jak różne lekcje tekstu i możliwości odczytania poszczególnych słów. Ponadto, o czym zostało wspomniane już wyżej, każda tabliczka (prócz nowo odkrytych) opatrzona jest w bibliografię. L. Bettarini nie unika też dyskusji z innymi badaczami, zgadzając się bądź polemizując (s. 101). Na niekorzyść publikacji działa brak przekładów z języka starogreckiego na włoski. Co prawda, na większości tabliczek tekst składa się z imion, jednakże zdarzają się również takie, których treść jest zdecydowanie dłuższa, sięgająca kilkunastu wersów (na przykład tabliczki o numerach: trzynaście, piętnaście i dwadzieścia trzy). Brak translacji bardzo utrudnia śledzenie toku rozumowania autora, a przełożenie inskrypcji na język nowożytny ułatwiłoby znacznie odbiór książki. Sam podział tomu na cztery rozdziały jest bardzo dobry i logiczny. Omawianie tabliczek przez pryzmat miejsca ich znalezienia jest intuicyjne i przejrzyste, szkoda tylko, że autor nie pokusił się o podsumowanie. Uporządkowałoby ono autorskie wnioski i ułatwiło czytelnikowi odbiór całkowitej wykładni. Nieobecność *resumé* rekompensuje jednak obszerna bibliografia, która zadowoli każdego, kto interesuje się powyższą tematyką. Odpowiadając na pytanie o kompetencje językowe L. Bettariniego, trzeba podkreślić z całą mocą, że ma on niekwestionowane przygotowanie filologiczne i widać u niego biegłość w niezwykle trudnych zagadnieniach dialektalnych. Bez wątplenia jest on osobą odpowiednią do analizy lingwistycznej strony *defixiones*. Najcenniejszą zaletą tej pozycji naukowej jest opublikowanie, opracowanie oraz przeanalizowanie dziewięciu nieznanych dotąd magicznych tabliczek z Selinuntu oraz zebranie

wszystkich pozostałych w jeden korpus. Owe nowo odkryte *defixiones* wzbogacają obszerny już zbiór tabliczek z Selinuntu. Pozostaje jedynie żywić nadzieję, że więcej ich jeszcze ujrzy światło dzienne, albowiem im więcej podobnych odkryć, tym pełniejsza stanie się nasza wiedza o świecie starożytnych Greków (i Rzymian, w przypadku tabliczek w języku łacińskim).